

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 20 p. 203-218, Summer 2022

Basmacı İsyanı ve Afganistan (1918-1933)* *The Basmachi Rebellion and Afghanistan (1918-1933)*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1110464>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.04.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
16.06.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.06.2022

Asya Studies

Dr. Mehmet Erkan Kılıoğlu
Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi,
mehmeterkan@comu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3146-2609>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu alışma için herhangi bir çıkar atışması bildirilmemiştir. Bu alışma için etik kurul onayı gerekmektedir.

Öz

Başlangıç ve bitiş tarihleri hakkında gürüş farklılıkları olsa da Basmacı İsyanı adı ile bilinen 20. yüzyılın başındaki Orta Asya'daki bağımsızlık hareketi 1918-1933 yılları arasında Orta Asya tarihini şekillendiren önemli faktörlerden birisi olmuştur. Bu isyanın temel amacı bölgedeki Sovyet yönetimini sonlandırmak ve bağımsız bir Türkistan Devleti kurmaktır. Kendilerini isyana teşvik eden de Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından yıkılması olmuştur. Orta Aya'nın o dönemdeki siyasi, iktisadi ortamı Ruslara karşı duyulan husumetle de birleşince hareketin gelişmesi için gereken zemin ortaya çıkmıştır. Basmacı Hareketi Enver Paşa'nın 1922 yılında şehadetinden sonra yön değiştirmiş, Rus İç Savaşı'nın bitmesi ile de üstünlük Sovyetler'in eline geçmiştir. Bunun üzerine Basmacılar, Buhara Hanlığı'nın ilhakı sırasında Sovyet hâkimiyeti altında yaşamak istemeyen nüfusun yaptığı gibi, Afganistan'a gitmiş ve mücadelelerine buradan devam etmiştir. Afganistan'da Basmacılar Afgan Devleti ve Orta Asyalı göçmenlerden aldıkları destekle isyanı sürdürmeye çalışmışlardır. Bunda başarılı da olmuşlardır. Bu duruma en güzel örnek ise İbrahim Bek ve Fuzayl Mahsum'un Garm harekâtı gösterilebilir. Ancak başlarda iyi giden bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunda Sovyetlerin askeri disiplin, teknoloji alanında üstünlüklerinin yanında Basmacılar arasındaki ayrılıkları oldukça iyi kullanmalarının da etkisi vardır. Basmacı İsyanı zaman zaman cereyan eden baskınlarla 1935 yılına kadar sürse de bu tarihte kesin olarak bitmiştir. Bu durumda Afganistan'daki desteklerinin de kesilmesinin etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Basmacı İsyanı, Afganistan, İbrahim Bek Lakaylı, Fuzayl Mahsum.

Abstract

Although there are still discussions about the start and end dates, the Basmachi Rebellion, a popular freedom movement, was one of the factors that shaped the history of Central Asia between 1918-1933. The main purpose of this revolt was to end the Soviet rule and to establish an independent State. The destruction of Kokand autonomy by the Soviets encouraged the revolt. The political and economic environment of Central Asia at that time, combined with the hostility towards the Russians, the necessary ground for the development of the revolt emerged. The Basmachi movement, which was active in the region, changed direction after Enver Pasha's martyrdom in 1922, and with the end of the Russian Civil War, the advantage slipped into the Soviets side. Thereupon, Basmachis went to Afghanistan and continued their struggle from there. In Afghanistan, the Basmachi's tried to continue the rebellion by crossing over to the Soviet side with the support they received from both the Afghan State and the Central Asian immigrants in the region. In addition to their superiority in military discipline and technology, the fact that the Soviets used the differences between the Basmachi's very well. The Basmachi Rebellion continued with small incursions, but it was definitely lasted in 1935.

Keywords: Central Asia, Basmachi Rebellion, Afghanistan, İbrahim Bek Laqayi, Fuzail Maksım

Citation Information/Kaynaka Bilgisi

Kılıoğlu, M. E. (2022). Basmacı İsyanı ve Afganistan (1918-1933). *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(20), 203-218.

GİRİŞ

Afganistan mücahitleri tarafından 1987 yılında Sovyet topraklarına düzenlenen saldırılar Sovyet yönetiminin 1920-1930 yılları arasında Orta Asya ile ilgili anılarının yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Saldırıları Sovyet güçlerince püskürtülmüştür. Ancak bu saldırılar altmış yıldan fazla bir süredir Afganistan'dan geçilerek Sovyet topraklarında düzenlenen ilk saldırı olması sebebiyle de Sovyet yönetimi açısından büyük bir sürpriz olmuş, Sovyet idarecileri gibi, Sovyet Orta Asyası'nın tarihini bilen herkes açısından Basmacı İsyanı'nın hatırlanmasına sebebiyet vermiştir. Sovyet yönetimi tarafından hatırlanmak istenmeyen olayların başında gelen Basmacı İsyanı ve Basmacılar, Sovyetler tarafından gerek halk nezdinde gerekse uluslararası kamuoyundan destek görmemesi için bir suç şebekesi olarak adlandırılarak itibarsızlaştırılmaya çalışılmış, isyanın bağımsızlık vurgusu unutturulmak istenmiştir (Park, 1957: 34; Caroe, 1954: 100; Kydyralieva, 2015: 93). Bu noktada çalışmanın amacı bu isyanın farklı yönlerine dikkat çekmek, daha derinlemesine incelemek için detaylarını açıklamaktır. Basmacı Hareketi de denilen bu isyan temelde Müslüman Türkistan ahalisinin, yani Sovyet düzeninden memnun olmayan Türkistanlı çiftçi, köylü, din adamı, tüccar ve aydınların ayaklanmasıdır (Rywkin, 1990: 38; Usmanov ve Sadikov, 2006: 44). Bunlara yerel kanaat önderleri, liderler, eski askerler, memurlar ve en önemlisi Ceditçiler de destek vermiştir (Altımışova, 2017: 95). 1918 yılında başlayan bu hareket 1933 yılına kadar devam etmiş ve Orta Asya'daki Sovyet idaresini tehdit etmiş, Kızıl Ordu'nun Orta Asya'nın kırsal kesiminin büyük kısmını kontrol etmesini engellemiştir (Bauman, 1993: 91-92).¹ Genel kabul gören görüş, isyanın 1918 yılında başladığı yönündedir ancak 1916 tarihini de veren araştırmacılar bulunmaktadır (Donuk, 1992: 107). Bu noktada Zuhra Altımışova, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934)" isimli makalesinde bazı araştırmacıların Basmacı İsyanı'nı 1916 yılında Çarlık Rusyası'na karşı başlayan isyanın devamı olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Ancak Altımışova bu konuda çalışan araştırmacıların ekserisinin hareketin başlangıç noktası olarak 1918'de Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin yıkılmasını milat olarak kabul ettiklerini eklemiştir (Corotegin ve Moldokasimov, 2000: 108; Altımışova, 2017: 92). Yine Altımışova isyanın bitiş tarihinin 1933 değil de 1934 olduğunu ifade etmektedir (Altımışova, 2017: 93). Bu noktada Abdülkadir Donuk ise 1935 tarihini vermektedir (Donuk, 1992: 108; Yeşilot ve Özdemir, 2021: 282). Başlangıç ve bitiş tarihleri hakkında farklı görüşlerin olduğu bu isyan, Sovyet Orta Asyası'nın askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarını etkilemiştir. Zira Sovyet yönetimi, Çarlık Rusyası'ndan farklı olarak Orta Asya'yı sadece askeri açıdan kontrol etmekle yetinmemiş, aksine Marksist Devrimi bölgeye taşımayı ve yerel toplumu da bu düşünceye göre dönüştürmeyi amaçlamıştır (Hensel, 2015: 47; Penati, 2007: 522; Kydyralieva, 2015: 101). Bu da bölge genelinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Keza bu isyan Sovyet-Afgan ilişkilerini de şekillendirmiştir.

Çarlık rejiminin sonlanmasına neden olan Bolşevik Devrimi sırasında iktidar mücadelesi veren Lenin ve Stalin gibi Komünist Parti yöneticileri, Orta Asya'da halk desteği bulabilmek ve özellikle de modernleşme taraftarlarını (Ceditçiler) kendi tarafına çekebilmek için özerklik veya kendi geleceklerini tayin hakkının tanınması gibi vaatlerde bulunmuşlardır. Ancak selefi olan Çarlık Rusyası gibi oldukça pragmatist olan Sovyet yönetimi Rus İç Savaşı'ndan galibiyetle çıktıktan sonra verdiği sözleri tanımamıştır. Bu tutumları Orta Asya'da hayal kırıklığı ve öfkeye sebep olmuştur. Bu huzursuzluk 1920'li yıllarda Orta Asya'da Sovyetlere karşı Basmacı İsyanı adı verilen halk hareketinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu isyan Sovyetler Birliği'nin toprak kaybetme korkusunu arttırmıştır. Bu yüzden Sovyetler Birliği, Orta Asya'nın elinden çıkması önlemek için Basmacı İsyanı'nı bir an önce bastırmaya çalışmış, özellikle Orta Asya bölgesindeki tüm askeri, siyasi ve mali kaynaklarını bu sorunun çözümüne tahsis etmiştir. Sovyetler Birliği'nin siyasi ve askeri mekanizması, Basmacı İsyanı sırasında Orta Asya'daki Sovyet hedeflerine saldırılar düzenledikten sonra Kızıl Ordu'nun takibinden kurtulmak için Ceyhun (*Amu Derya*) Nehri'ni geçerek Afganistan topraklarına geçen Basmacı gruplarının hareket serbestisini sona erdirmek istemiştir. Bu yüzden de sorunu çözmek için Afganistan'a baskı yapmaktan çekinmemiştir. Sovyetleri bu kadar endişelendiren Basmacılar hakkında çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan en bilinenleri arasında Martha B. Olcott, S. Zenkovsky ve Baymirza Hayit'in çalışmaları sayılabilir. Bu sayılan isimler arasında B. Hayit'in çalışmaları ayrıca önemlidir çünkü olayları ilk elden tecrübe etmiş veya yaşayanların hatıratlarından derlemiştir. Toplanan bu enformasyonun işlenerek bilgi

¹ "1918-1935 yılları arasında cereyan eden Basmacı İsyanı, Sovyet yönetimini en çok uğraştıran meselelerden biri olmuştur" (Yeşilot ve Özdemir, 2021, s. 280). "Türkistan'da Sovyetlerin kendi yönetimlerini yerleştirmek için en şiddetli şekilde mücadele ettikleri rakipleri Basmacılar olmuştur" (Altımışova, 2017: 100).

haline gelmesi ile de araştırma sırasında Sovyet menfi bakış açısına bağımlı kalma zarureti ortadan kalkmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma ile amaçlanan fayda Basmacı İsyanı ve isyanın Afganistan'la olan bağlantısına dikkat çekmektir. Keza Basmacı İsyanı'nın başarısız olma sebeplerini İbrahim Bek Lakaylı ve Fuzayl Mahsum gibi Basmacı liderlerinin faaliyetlerini örnek olay olarak inceleyip, konunun anlaşılabilir bir hale gelmesinden sonra açıklamaktır. Çalışma ile alana yapılması beklenen bir diğer katkı da 1920-1930 yılları arasında yaşanan Basmacı İsyanı'na Afganistan'ın etkisini ortaya koymak ve bu dönemle ilgili siyasi tarih çalışmalarındaki analizlerde kullanılacak daha detaylı bilgi sağlamaktır. Sovyetlerin Orta Asya'ya hâkim olmak için Basmacı İsyanı'nı sonlandırırken izlediği politikaların daha iyi anlaşılması da amaçlar arasındadır. Çalışmayı ortaya çıkarken bu konudaki Rusça kaynaklar ve bunların İngilizce'ye olan tercümelemleri, dönemin raporları, yazışmalar, arşiv belgeleri vb. taranmıştır. Bunları desteklemek için ikincil kaynak olarak İngilizce ve Türkçe literatüre de başvurulmuştur. Literatür taraması sonucu ortaya çıkan bu çalışma giriş ve sonuç da dâhil olmak üzere altı kısımdan oluşmaktadır.

Bu çalışma doküman incelemesine dayalı bir araştırma makalesi olması hasebiyle etik kurul onayının alınmasına gerek olmamıştır.

İSYANIN ORTAYA ÇIKIŞI

Basmacı İsyanı'nın doğuşuna zemin hazırlayan gelişme, Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin 1918 yılında Bolşevikler tarafından yıkılması olmuştur (Kurban, 1997: 128). Bunun üzerine Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan tepkiyi 3 Mayıs 1920 tarihinde Türkistan Müstakil Hükümeti'ni de kuracak olan Şir Mehmet Bek, Hokand Muhtariyeti döneminde Gerbaba civarındaki yedi köyün ileri gelenlerini Gerbaba'ya davet etmiş, Ruslara karşı bir milli mücadele hareketini başlatmak niyetinde olduklarını iletmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebi toplantının katılımcıları tarafından kabul görmüştür. Hokand Muhtar Hükümeti dağıtılınca, Mehmet Emin Bek karargâhını Gerbaba köyünde kurmuş ve çevreden gelen çiftçilere ve gönüllülere burada askeri eğitim vermiştir. Bu faaliyeti 1918 yılının yaz ayı boyunca devam etmiştir. Kendisine Beyaz Rus subayları ile Afgan mücahitleri de yardımcı olmuş, bu sayede Basmacı İsyanı'nın temelleri atılmıştır (Kurban, 1997: 131; Yarımoğlu, 2019). Yine de ilk Basmacıların bir kısmı Sovyetlerin menfi propaganlarında işledikleri ve manipüle ettikleri üzere kanun kaçakları ve haydutlardan oluşmuştur (Bauman, 1993: 95).

Hareketin temel amacı Türkistan'ı Sovyet işgalinden kurtarıp, bağımsız bir devlet kurmaktır (Hayit, 1997: 4). Ancak Basmacılar ve onların hareketi Türkistan'ın her bölgesinde aynı derece etkili olmamış, daha ziyade Fergana, Lakay, Buhara ve Hive bölgelerinde yoğunlaşmıştır (Gümüş, 2015: 60). Sovyetlerin bölge ile ilgili politikalarına ve yönetimine bir tepki olan ve Türkistan'ın bağımsızlığı amacı ile yola çıkan hareket öncelikle, yukarıda da ismi geçen bölgelerden birisi olan Fergana Vadisi'ne yayılmıştır (Olcott, 1981: 352; Donuk, 1992: 107). Fergana'dan sonra, 1920 yılında Kızıl Ordu'nun Harezmi ve Buhara'ya girmesiyle Harezmi ve Buhara ikinci ve üçüncü ayaklanma merkezi haline gelmiş ve Basmacı İsyanı tüm Türkistan bölgesini sarmıştır (Altımoşova, 2017: 92).²

Fergana'daki tüm Basmacı liderleri Şir Mehmet Bek'e tabi olmuştur (Bademci, 2008: 191). Ancak yine de dikkati çeken nokta Basmacı Hareketi'nin bir merkezinin olmaması sebebiyle oldukça dağınık olan yapısıdır (Yeşilot-Özdemir, 2021: 286; Bauman, 1993: 91-92). Bu yüzden Richard Pipes, Basmacı İsyanı'nı bir dizi birbirinden kopuk aşiret ayaklanması olarak tanımlama yoluna gitmiştir (Pipes, 1974: 178).³ Philip G. Hensel'e göre bu durum hareketinin en önemli handikapı ve zayıf noktası olmuş ve böyle de devam etmiştir (Hensel, 2015: 45). Kronik bir sorun olarak kalan bu durum hareketinin başarısız olmasının da sebeplerinden biridir.⁴ Orta Asya'daki durumun nazikleşmesine rağmen Sovyetler Birliği, Rus İç Savaşı sebebiyle iki yıl kadar Basmacılarla ilgilenememiştir (Yeşilot-Özdemir, 2021: 286). Bu görev Türkistan'daki yerel yetkililerin uhdesine verilmiştir (Olcott, 1981: 356). Sovyet yönetimi ve Kızıl

² “Orta Asya’da Basmacı Hareketi’nin öne çıkan üç merkezi vardır. Bunlar: Fergana, Buhara ve Harezmi’dir” (Altımoşova, 2017: 96).

³ “Basmacı adı altında bir araya gelen birbirinden farklı ve özerk grupların ortak noktası Rus hâkimiyetine karşı duydukları derin hoşnutsuzluk ve boyun eğmeme kararı ve iradesidir” (Baumann, 1993: 95).

⁴ “Orta Asya toplumunun parçalı yapısı Basmacı İsyanı'nın gidişatını şekillendirmiş ve kaderini de belirlemiştir” (Hensel, 2015: 43).

Ordu, Beyaz Ruslarla mücadele halinde olsa da Orta Asya'da kazanımlarını korumaya çalışmış, Hokand ve Fergana'ya girdikten sonra Hive ve Buhara'yı da kontrolü altına almıştır (Yeşilot-Özdemir, 2021: 286).

1920 yılındaki Sovyet işgalinden sonra üçe bölünen Buhara'daki Basmacılar önemli bir siyasi etkiye sahip olmuştur. Buhara'daki siyasi sistemde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak için Basmacı grupları, 1917 yılı öncesinde Buhara Emiri Said Âlim Han'a karşı bir muhalefet hareketi başlatmışlardır. Ancak Basmacı gruplarının gerek organizasyon yapısı gerekse de silah ve teçhizatlarındaki eksiklikler kesin bir sonuç almalarını engellemiştir (Kydyralieva, 2015: 99).

Buhara içindeki artan muhalefet sebebiyle Âlim Han, iktidarını koruyabilmek için Çarlık Rusyası'ndan yardım istemek zorunda kalmıştır. Sovyet güçleri 1919 yılı Ocak ayında Buhara'ya ulaşmıştır (Gafurov, 1949: 455).⁵ Ancak bu gelişme Buhara'daki muhalefeti sindirmemiştir. Emir'in Sovyetlerden yardım istemesinden sonra muhalifler mücadeleye hız vermiştir. Siyaseti iyi bilen Emir bu grupların zafiyetleri keşfetmiş ve bunları birbirlerine karşı kullanmaya çalışmıştır (Ritter, 1990: 548). Tüm bu girişimlerine rağmen Emir, muhalif grupların hepsini yok edememiş, geri kalan dağınık gruplar daha sonra Basmacı İsyanı'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Keza Emir'in çabaları Buhara Emirliği'ni çağın realitesinden koruyamamıştır. Geleneksel ile yeni arasındaki çatışma Ceditçilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Zenkovsky, 1955: 30; Khalid, 1998; Andican, 2003).

Buhara'daki Ceditçiler, Çarlık Rusyası'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, çoğunlukla orta sınıfa mensup tüccarlar ve aydınlardan oluşmaktadır. Bu gruplar Buhara Emiri'nin baskıcı yönetiminden en fazla ve olumsuz yönde etkilenen toplum kesimleridir. 1918 yılında kendilerine Genç (Yaş) Buharalılar adını veren Ceditçiler, Türkistan Sovyeti Başkanı Kolesov'un idaresinde bir görev gücü oluşturmuştur. Kolesov'un görev gücünün amacı Buhara'yı işgal etmek ve Emir'i iktidardan uzaklaştırmaktır. Ancak bu grup büyük bir hezimete uğramıştır. Bunun sonucunda Emir'in intikam almasından korkan Genç Buharalılar'ın çoğu Sovyet gücü ile beraber kaçmıştır. Ancak bu grup bir yıl sonra General Frunze komutasındaki Kızıl Ordu'nun Dördüncü Ordusu ile geri dönmüştür. O dönemde 5 gün süren çatışmalardan sonra Sovyetler şehri ele geçirmiştir (Pipes, 1974: 176-184). Sovyetlerin müdahalesi yüzünden Emir şehirden kaçmış ve Duşanbe'ye çekilmiş ve burada Basmacı liderlerinin en güçlülerinden birisi olan İbrahim Bek Lakaylı'ya sığınmıştır (Ritter, 1985: 485). Geçmişte Emir ile İbrahim Bek arasında bir dizi sorun yaşanmıştır. Ancak İbrahim Bek kendini affettirmeyi ve Buhara Hükümeti'nde görev almayı başarmıştır. Ayrıca İbrahim Bek kendi aşiretinin yerleşik olduğu Hisar bölgesinin de idarecisi olmuştur (Hayit, 1956: 182). Emir, Duşanbe'de bir süre kaldıktan sonra Afganistan'a gitmiştir. Zira bölgedeki Basmacı liderlerinden olan İbrahim Bek önce Kızıl Ordu ve Ceditçilerle mücadele ederken daha sonra Rusların kıskırtması ile diğer Basmacı grupları ile de çatışır hale gelmiştir (Vasilevski, 1930: 134). Özellikle de Enver Paşa'ya karşı şiddetli muhalefeti Basmacı Hareketini ve Enver Paşa'nın güçlerini bölmüş, Sovyetlerin hareketi kontrol etmesi ve marjinalleştirmesini kolaylaştırmıştır (Ritter, 1990: 549). Enver Paşa'nın yalnız kalması ve Tacikistan Balçuvan'da ölmesiyle birlikte Basmacı İsyanı'nın ilk kısmı da sona ermiş, Basmacıların Sovyetlere karşı kısmi üstünlük dönemi bitmiştir (Yeşilot ve Özdemir, 2021: 288).

İbrahim Bek bugünkü doğu Tacikistan'da faal iken, bir başka Özbek Basmacı lideri olan Fuzayl Mahsum da Garm⁶ bölgesinde faaldir. O dönemde Tacikistan diye ayrı devlet olmadığı için Özbek, Tacik nüfus burada birlikte yaşamaktadır. Bu yüzden Tacikistan, Özbek SSC'den ayrıldığı zaman ülke içerisinde önemli bir Özbek nüfus da kalmıştır. Bu durumun etkileri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra görülmüş, Kırgızistan Oş'ta yaşanan olaylar, vb. hep Sovyet milliyetler ve yerleşirme politikasının mirası olarak ortaya çıkmıştır.

Basmacı lideri Fuzayl Mahsum, 1920 yılına kadar Buhara Emiri'ne bağlı kalmıştır. 1920-1921 yılları arasında kalan dönemde ise Mahsum'un kontrol altına aldığı Garm bölgesi Basmacılar ve diğer Sovyet karşıtı grupların önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir.⁷ Bu esnada İbrahim Bek de 1923 yılına kadar Doğu Tacikistan'da Kızıl Ordu birliklerinin ilerlemesini durdurmuştur. Ancak yaşanan savaş yerli halkı huzursuz etmiştir. Taraflar arasında yaşanan çatışmalar yüzünden can ve mal kaybına uğrayan yerel halk, 1923 yılı Eylül-Ekim aylarında büyük çaplı bir karşı saldırı yapabilecek güce erişen İbrahim Bek'e engel olmuştur. Bunun üzerine İbrahim Bek de sınırı geçerek Kuzey Afganistan'a çekilmiştir

⁵ "Türkistan'da topyekûn savaş 1919 yılı sonlarına kadar başlamamıştır" (Baumann, 1993: 96).

⁶ "Garm bölgesi, Darvaz ve Karategin Dağları arasında, yüksek rakımda yer alan bir yerleşim yeridir" (Ritter, 1990: 549).

⁷ "Basmacıların merkezi haline gelen Garm bölgesinde 1923 yılı Temmuz ayında 2.000 kadar Basmacı bulunmaktadır" (Castagne, 1925: 68-69).

(Ritter, 1985: 485). Yerli halktan da destek bulan Kızıl Ordu zamanla üstünlüğü ele almıştır. Bunda da Kızıl Ordu'ya teslim olan eski Basmacılar tarafından oluşturulan gönüllü birliklerinin büyük etkisi vardır (Ritter, 1990: 550). Bu yaşananlar sonrasında 1925 yılı itibarıyla Orta Asya'da faal olan Basmacı liderleri İbrahim Bek ve Mahdum kalmıştır. Bunlar da 1927 yılında tamamen Afganistan'a çekilmek zorunda kalmıştır (Ritter, 1985: 484). Orta Asya bölgesindeki son büyük Basmacı grubunun da bölgeyi terk etmesi üzerine Sovyet yönetimi Orta Asya'da Basmacı İsyanı'nın sonlandığını ilan etmiştir (Ritter, 1990: 550). Bu ilan yapılırken Fuzayl Mahsum ve grubu yok sayılmış gözükmektedir. Bunun sonucunda Mahsum'un Basmacı grubu güçlenmiş ve 1929 yılı baharında sadece Garm'da değil, havalisinde de kontrolü ele geçirmiştir. Ancak gerek dönemin şartları gerekse de Sovyetlerin kasıtlı tutumu nedeniyle bu döneme ilişkin detaylı bilgilere ulaşmak zor olmaktadır. Bu nokta da önemli bir araştırma kısıtı olarak karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur.

Konuya dönmek gerekirse; temelde Sovyetlerin 1929 yılında Sovyetler'in Basmacı İsyanı'nı bastırdığı iddiası kabul edilebilir. 1928-1929 yılları arasında Fergana Vadisi ve havalisinde 12 Korbaşı (subay) ve 75 Basmacı'dan oluşan sadece bir tane kısmen organize Basmacı grubu kalmıştır. Bu grup da dik ve sarp Vahş Nehri havzasında faaldir ama tüm faaliyetleri de yol kesme ve baskın ile sınırlıdır (Ritter, 1990: 550). Buna karşın sınırın karşı tarafında, Afganistan'daki Basmacıların mevcudu binlerle ifade edilmektedir (Ritter, 1990: 551). Buhara'nın 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesinden sonra bu havalideki Basmacı grupları bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu esnada sayıları 270.000'i bulan ve Sovyet idaresi altında yaşamak istemeyen Buharalı da Afganistan'a sığınmıştır (Briskin, 1930: 37-38; Ritter, 1985: 484). Bu göçmen nüfusu Basmacılar için güvenli bir sığınak, insan kaynağı, malzeme ve nakdi kaynak sağlamıştır. İşin ilginç tarafı o dönemde kendilerini "Muhacirin-Muhacir" olarak adlandıran bu göçmenlerin çocukları da günümüzde hala kendilerini aynı isimle tanımlamaktadır (Shalinsky, 1979).

Sovyetlerin, Basmacı İsyanı'nı bastırdıklarını ilan etmeleri bölgedeki askeri güçlerini azaltmalarına sebep olmuştur. 1926 yılında Özbekistan-Tacikistan bölgesindeki Kızıl Ordu gücü 15.000 mevcutlu Sovyet 13. Ordusu ve onu destekleyen 3.000 kadar yerel milisten oluşmaktadır (Ritter, 1990: 551). 1929 yılında ise Özbekistan SSC sınırları içerisindeki Kızıl Ordu askeri gücü mevcudu birkaç yüzü zor bulan ve birbirinden bir hayli uzak, seyrek olarak yerleştirilmiş sınır karakollarında görev yapan Sınır Muhafızları,⁸ Duşanbe merkezli Tacik Dağ Piyade Taburu, yine Duşanbe merkezli 7. Bağımsız Süvari Tugayı'ndan ibarettir. Tugayın üç manevra unsuru olan 79, 80 ve 81. Süvari Alayları ise topçu ve makinalı tüfek destek grupları ile birlikte Alay, Hisar ve Balduzhan'da yerleşiktir. Bunlardan 79. Alay'ın Pamir Yaylası'nda görev yapan bağımsız bir müfrezesi de bulunmaktadır (Ritter, 1990: 551). Bu birliklerin toplam mevcudu 3.700'dür. İçlerinde Tacikistan OGPU'da görevli ajanlar da vardır (Erickson, 1962: 790-791). Yukarıda da belirtildiği üzere isyanın sonlandığının açıklanmasından sonra bölgedeki asker sayısında azaltmaya gidilmiştir. Buna ek olarak yerel milis grupları dağıtılmış ve silahları da toplanmıştır. Milislerin silahlarının toplanmasının sebebi askeri grupların dağıtılması değildir. Bölgede uygulanacak kolektifleştirme programı sebebiyle yeni bir isyanın çıkmasını önlemektir (Ritter, 1990: 551).

Türkistan bölgesindeki siyasi muhalefet sindirildikten sonra Sovyetler hızla bu bölgedeki meşruiyeti ve gücünü kalıcı hale getirmek için çalışmaya başlamıştır. Bu amaçla Sovyet rejimine önemli tehditlerden birisi olarak görülen dini inançların, bunun içinde de İslam dininin halk nazarındaki gücü ve etkisini kırmak için din adamlarına İkinci Dünya Savaşı'na kadar kamu hizmetinde yer verilmemiştir. Bu kapsamda dinin toplumsal hayattan tamamen çıkarılması için 1927 yılı Haziran ayından başlayarak dini vakıfların mallarına el konulmaya başlanmıştır. Bunu aynı yılın Eylül ayında Şeriye ve Adet mahkemelerinin (örfi hukuk) kapatılması izlememiştir. 1929 yılında ise NEP'in⁹ politik ve ekonomik yönelimi tamamıyla değiştirilmiştir (Olcott, 1981a: 352-369). Yerlileştirme (Korenizatsiya) politikası kapsamında pek çok göreve Orta Asyalılar getirilse de kilit önemdeki noktalarda Ruslar ve Slavlar görevlendirilmeye devam edilmiştir. 1929 yılında Moskova, Özbek SSC'yi Özbekistan ve Tacikistan olarak ikiye bölme kararı almıştır. 22 Haziran 1929'da bu karar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Merkez Yönetim Komitesi Presidyumu'nda kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir (Rakowska-Harmstone, 1970: 37).

Orta Asya bölgesinin ekonomisi devrim ve iç savaş yüzünden sarsılmıştır. NEP ile kısmen bir toparlanma sağlanmıştır. Bölgede Bek'lere¹⁰ ait olan toprak ve su kullanım haklarını kamulaştırmış ve

⁸ Sovyet askeri sistemi içinde Sınır Muhafızları önce OGPU, daha sonra da KGB bünyesinde yer almıştır.

⁹ NEP-Novaya Ekonomicheskaya Politika-Yeni Ekonomi Politikası.

¹⁰ "30 acre ve daha fazla araziye sahip olan herkese 'Bek' ünvanı verilmiştir." (1 Acre=4.046,8 m2)

Kolhozlara (kooperatif çiftlik) devredilmiştir. Buna ek olarak Bek'ler burjuvalıkla suçlanmış ve infaz edilmiştir (Rywkin, 1990: 45). Orta Asya'daki durum Sovyetlerin acımasızca uygulamaya çalıştığı Kolektifleştirme politikası yüzünden gerginleştirmiştir. Yapılanlar yüzünden Fergana Vadisi'nin dağlık kesimlerinde bir isyanın patlak vermesi an meselesi haline gelmiştir. Kolektifleştirme'ye tepki olarak bu bölgelerde binlerce hayvan Sovyetlere verilmemek için kesilmiştir (Littlepage ve Bess, 1938: 108-109).

Kolektifleştirmeye tepki Fergana Vadisi ile sınırlı kalmamıştır. 1929 sonbaharı ile 1930 yılı yazı arasında kalan dönemde huzursuzluk ve isyan dalgası neredeyse tüm Orta Asya'ya yayılmıştır (Viola, 1999; Edgar, 2004: 197-220). Bölgesel Komünist partilerdeki yerel halktan üyeler de Kolektifleştirme Politikası'na karşı çıkmış ve bu sürecin kesintiye uğraması için çalışmıştır. Bu beklenmedik tepki Moskova başta olmak üzere tüm Sovyet yönetimini şaşırtmıştır (Ritter, 1990:551).

Merkezi yönetime ek olarak yerel yönetimler de Sovyetlerin bu girişimini engellemeye çalışmıştır. Bu kapsamda sulama sistemleri sabote edilmiş, çiftlik hayvanları öldürülmüş ve topraklar kolektifleştirme adı altında eski sahiplerine verilmiştir. Yine bu süreci baltalamak için eski Basmacılar ve Sovyet yönetimine muhalif isimler Kolhozlara yerleştirilmiş, bazı yerlerde de çiftliklerin başına Bekler idareci olarak getirilmiştir (Rakowska-Harmstone, 1970. 39). Tüm bunlar sonucunda ise Basmacı İsyanı yeniden alevlenmiştir. Bunun üzerine Basmacılar karşı operasyonlar yeniden başlamıştır. Bu da Afganistan'da sürgünde olan Basmacı liderleri yeniden faal hale gelmesine sebep olmuştur.

BASMACI İSYANI VE AFGANİSTAN

Afganistan, Basmacı İsyanı'nı ilk patlak verdiği andan itibaren hem doğrudan (askeri destek, asker ve silah tedariki) hem de dolaylı yoldan (Basmacılar barınacak yer sağlanması) desteklemiştir (Hayit, 1956: 182; Hammond, 1984; Togan, 1981: 1942-1947). Sovyet topraklarındaki son Afgan askeri 1922 yılında geri çekilmiş olsa da Afgan Devleti, Basmacıların Afganistan'daki akrabaları arasından asker toplamasına, silah ve malzeme tedarik etmesine göz yummuştur. Bu da Afganistan ile Sovyetler arasında gerginliğe sebep olmuş, bunun diplomatik ve askeri alana yansımaları ise özellikle Orta Tugay Adası konusunda yaşanan sınır ihtilafı olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler, Orta Tugay Adası'nın Basmacılarca Sovyet topraklarına geçiş için kullanıldığını iddia etmiştir (Ritter, 1985: 484, 487). Sınır anlaşmazlığı 1926 yılında adadaki Sovyet askerlerinin geri çekilmesi ve iyi niyet göstergesi olarak Ada'nın Afganistan'a iadesi ile sonuçlanmıştır. Karşılığında ise 1926 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Tüm bu tavizlere karşı Sovyetler, Afganistan'ın Basmacılarca olan desteğini kesmesini istemiştir. Bu istek Afganistan tarafından kabul edilmiş, bu durum Basmacı İsyanı'nın tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olmuştur (Shapiro, 1955: 34-35).

Ancak Sovyet-Afgan sınırı konusu 1928 yılında tekrar anlaşmazlığa sebep olmuştur. Bu dönemde Afganistan istikrarsızlaşmış, Kabil'in kuzeyinde çeteler ortaya çıkmıştır. Bu çeteler zenginleri soyarak elde ettikleri ganimetleri fakirlerle paylaşmaya başlamışlardır. Bu çetelerden Habibullah isimli bir Tacik tarafından yönetilen grup ismini kısa sürede duyurmuş ve büyümüştür. Beçe-i Saka (Sucu'nun oğlu) lakabı ile bilinen Habibullah, Afgan ordusunda görev yapmış eski bir askerdir. Ordudan atılmış ve Pençşir (Beş Arslan) vadisindeki Taciklere sığınmıştır. Namı, yaptığı askeri faaliyetlerle birlikte artmıştır. Afgan Kralı Emanullah Han onu kendi tarafına çekmeye çalışsa da bunda başarılı olamamıştır. 1928 yılı Aralık ayında Emanullah Han ülkedeki kontrolünü kaybetme noktasına gelmiştir. Saka, artan popülaritesinden de cesaret alarak kendisini Emir ilan etmiştir. Kuvvetleri Sarac Hoca ve Cebellüs Sarac kasabalarını ele geçirmiş ve Kabil'i tehdit eder hale gelmiştir. 13 Aralık'ta Habibullah 3.000 adamı ile Kabil'e karşı saldırıya geçmiştir ama Emanullah Han'ın destekçileri tarafından geri püskürtülmüştür. Ancak Habibullah güçlerini tekrar toplamış ve 1929 yılının Ocak ayında Kabil'i kuşatmıştır. Emanullah Han destek arayışına girişmiştir ama çabaları sonuçsuz kalmıştır. 19 Ocak'ta ise Kabil isyancıların eline geçmiştir. Habibullah, Kabil'i ele geçirmesini takiben bir ay içerisinde kuzey Afganistan'da da kontrolü sağlamıştır, Herat ve Kandahar'ı tehdit eder hale gelmiştir (Gankovsky, 1982: 219-233).

Habibullah'ın dış politikadaki ilk hamlesi 1926 tarihli Sovyet-Afgan Antlaşmasını iptal etmek olmuştur. Bu sayede kuzey Afganistan'da bulunan Basmacılar hareket serbestisi sağlamaya çalışmıştır. Resmen antlaşmayı iptal etmiş olsa da kuzey Afganistan'daki kaotik ve anarşik ortam zaten anlaşmanın şartlarının daha başından itibaren yerine getirilmesine engel olmuştur. Buhara Emiri Said Âlim Han Basmacılar tarafından resmen tanınır hale gelmiştir. Bu durumda Habibullah'ın izlediği politikanın önemli bir katkısı vardır. İyi bir siyasetçi olan Emir bu duruma gelmek için Afgan halkının ve devletinin Ruslara karşı olan nefretini kullanmıştır. Habibullah, daha önce de ifade edildiği üzere, Basmacılarca kuzey Afganistan'da barınma imkânı tanımış, burayı bir merkez olarak kullanan Basmacıların Tacik ve

Özbek nüfus arasından adam toplamasına mücadele etmiştir (Chugunov, 1972: 98). Bu sayede Basmacılar yeniden Sovyet topraklarında faaliyet gösterir hale gelmiştir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Kuzey Afganistan'da Buhara Emirliği ve Türkistan bölgesinden gelen binlerce göçmen bulunmaktadır. Afganistan ve Sovyetler arasında yapılan anlaşma gereği hareket serbestileri ortadan kalkmış olsa da gerek göçmenler gerekse de Basmacılar, Buhara ve Türkistan'ı Ruslardan geri alma amacını unutmamışlardır. Habibullah'ın Afganistan'da başa geçmesi onları umutlandırmıştır. Basmacıları umutlandıran bir başka gelişme ise Kolektifleştirme Politikası sebebiyle Orta Asya'da ortaya çıkan huzursuzluktur. Afganistan sınırına yakın olan Garm, Duşanbe ve Kulyab gibi önemli ticaret merkezlerine memnuniyetsizlik had safhaya çıkmıştır (Irkaev, 1971: 617). Bu ortamda Emir Said Âlim Han 1929 Ocak ayında sürgündeki tüm Korbaşılı Afganistan'da toplantıya çağırmıştır. Toplantının amacı Sovyetler Birliği'ne karşı büyük çaplı bir saldırı planı hazırlamaktır. Eğer uzlaşmaya varılırsa "İslam Ordusu" adı altında ve İbrahim Bek komutasında yeni bir askeri güç kurulacaktır (Ritter, 1990: 556).

Kabil toplantısına sadece Basmacı liderleri iştirak etmemiştir. Toplantıya onlara ek olarak Türk milliyetçileri ve Sovyet karşıtları da iştirak etmiştir. Toplantı Sovyet karşıtı çevreleri umutlandırmıştır. Ancak Basmacıların faaliyetlerinin azaldığı dönemde yerel halk Basmacıların ideallerinden uzaklaşmıştır. Bu yüzden Kabil toplantısında Orta Asya'da yer alan birkaç Basmacı grubu ve Basmacı davasına sempati duyan tüccarlar, din adamları, göçebeler ve şehirde yerleşik orta sınıftan kişilerle irtibata geçilmesine de karar verilmiştir. Bu sayılan grupların hepsi Sovyet idaresinin başta kolektifleştirme olmak üzere, neredeyse tüm politika ve uygulamalarından olumsuz yönde etkilenmiştir (Chugunov, 1972: 98). Bu amaca ulaşmak için gereken istihbarat ağı, propaganda faaliyetleri ve siyasi kadroların büyük saldırı öncesinde kurulmasına karar verilmiştir. Basmacıların mevcut Sovyet yönetimine alternatif olarak görülmesi için çalışılmaya başlanmıştır. Bunun için de öncelikle yerel nüfusun Basmacılara ısınması gerekmektedir (Ritter, 1990: 557).

Basmacı güçlerinin Sovyet topraklarına yeniden gönderilmesi için yapılan hazırlıklar üç aşamada planlanmıştır. Bunlardan ilki İbrahim Bek'in İslam Ordusu için bir insan gücü kaynağının oluşturulmasıdır. Bu amaç için Emir Said Âlim Han, Habibullah'tan önemli miktarda maddi kaynak temin etmiştir. Bu kaynak hızlı bir şekilde asker toplanmasında kullanılmıştır. İnsan gücüne ihtiyaç vardır çünkü üç yıl önce, 1926'da Kızıl Ordu ile karşılaşan Basmacılar ciddi derecede zayıf vermiştir. Basmacılar bu kayıplar sebebiyle eğitim ve insan gücünde önemli bir zaafiyet yaşamıştır. Durumu açıklamak gerekirse; 1925 yılı yazında İbrahim Bek'in kuvvetlerinin toplam gücü 71 Korbaşı ve 2.500 Basmacı'dan oluşmaktadır.¹¹ Ancak bir yıl sonra, 1926 yazına kadar olan sürede İbrahim Bek 52 Korbaşı ve 2.182 Basmacı kaybetmiştir (Ritter, 1990: 557). Bu yüzden Emir bir ordu toplamak için hem eski dönemden sağ çıkan tecrübeli Basmacıları hem de Afganistan'a göç eden kendisine sadık tebaa içinden gençleri bir araya getirmek mecburiyetinde olmuştur. Bu amaçla bir askere alma sistemi kurulmuş, gelen her yaya savaşıya 43, süvarilere ise 46 Rupî ödeme yapılacağı ilan edilmiştir (Poluakov ve Chugunov, 1976: 139). Para ödemesine ek olarak milislere yiyecek ve elbise, sınırlı sayıda olsa da modern İngiliz silahları, el bombaları ve makinalı tefekler de sağlanmıştır (Irkaev, 1971: 617). Emir ayrıca, destek tabanını genişletmek için İngilizlerle gizli bir anlaşma yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda 1922 yılı Aralık ayında Meşhet'teki İngiliz Konsolosluğu'nda yapılan ve Buhara'nın geri alınması için İngiltere'nin yardımı öngören anlaşma yeniden gündeme gelmiştir. Bu anlaşmanın gündeme gelmesi Basmacıların moralini yükseltmiştir (Ritter, 1990: 557). Ancak realitede, 1922 yılındaki siyasi, stratejik ortam geride kalmıştır. 1929 yılında İngiltere, Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişki kurmaya hazırlanmaktadır. Bu yüzden de Sovyet idaresinde olan bu bölgeyi işgal etme veya işgaline destek olma gibi bir planı yoktur. Bu yüzden 1929 yılında İngiltere devleti ve dışişleri açısından önemi yoktur (Valenta ve Sheikh, 1987: 27). Ancak yine de Emir bu durumu manipüle etmiş ve büyük bir devletin kendilerini desteklediği söylentisini yaymıştır (Ritter, 1990: 557) Sayılan bu üç bileşen; İngiliz maddi desteği, İngiliz silahları ve Emir'in sahte İngiliz desteği iddiası, Sovyetlerin de ayaklanmayı İngilizlerin desteklediğini düşünmesine yol açmıştır (Poluakov ve Chugunov, 1976: 137-138).

Daha önce de ifade edildiği üzere, Habibullah'ın idaresindeki Afgan yönetimi mali kaynağı ve silahları temin etmiştir. İngiliz silahları, 1919 yılında İngilizlerle yapılan savaşta ele geçirilen veya Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki silah pazarından temin edilen silahlardır. Herhangi bir İngiliz hibesi söz konusu değildir. Mevcutta İngilizler, yerel ve aşiret desteği yeterli derecede olmayan Habibullah'ın

¹¹ Ritter'in 1985 tarihli makalesinde bu rakam 200 Korbaşı ve 5.000 Basmacı olarak verilmektedir. (Ritter, 1985: 484).

yerini uzun süre koruyamayacağını öngördüğünden ona destek verme taraftarı da olmamıştır. Ancak Emir, silah, mali kaynak ve büyük devlet desteği iddiasının yardımıyla İbrahim Bek'in bir ordu toplayabileceğini düşünmeye devam etmiştir. Yine de Şubat ayına kadar İbrahim Bek 600 kadar adam toplamayı başarmıştır. Bu toplanan acemiler yüzer kişilik gruplara bölünmüş ve eğitime alınmıştır. Mart ayında İmam Seyit'te 300, Hanabat'ta 400 kişilik Basmacı grupları oluşturulmuş, bunlara ek olarak Rustaki, Talikane ve Feyzabat'ta Basmacı grupları oluşturulmaya başlanmıştır (Poluakov ve Chugunov, 1976: 139).

Basmacıların saldırı hazırlığının ikinci aşaması, Sovyet topraklarında istihbarat ağı kurulması, siyasi destek sağlanması ve sempatizan kadrolarının tesisinden oluşmuştur. Ocak ayında Kabil'de yapılan bir toplantıda İbrahim Bek'in Basmacı gruplarının başkomutanı olmasına karar verilmiştir. Şubat ayında Korbaşlar, Orta asya'da Sovyet karşıtı toplantılar düzenlemeye ve çiftçileri ayaklanmaya ikna etmek için çalışmaya başlamıştır (Poluakov ve Chugunov, 1976: 139).

Basmacıların en önemli faaliyetlerini Devlet Serdar, Utan Bek, Abdugaffar, Kurşirmat ve Fuzayl Mahsum gibi tecrübeli Korbaşlar yürütmüştür. Bu beş isme Kabil'deki toplantıda İbrahim Bek, istihbarat toplamak için Sovyet topraklarına sızma görevi vermiştir. Bu tecrübeli komutanlar Orta Asya'nın özellikle Afgan sınırına yakın kesimlerindeki Sovyet askeri gücü, halkın temayülü hakkında bilgi toplayacak, Sovyet muhaliflerini bir çatı altında toplamaya çalışacaktır. Keza bu Korbaşlar, Kızıl Ordu'nun gerisinde Basmacı grupları kuracak ve büyük saldırı öncesinde Kızıl Ordu'yu arkadan vurmak için gereken hazırlıkları da yapacaktır (Irkaev, 1971: 616). Daha önce de ifade edildiği üzere, özellikle Kolektifleştirme yerli halk arasında büyük infiale sebep olmuştur. Bu kargaşa ortamında Basmacı faaliyetleri yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Basmacı faaliyetlerinde adı ön plana çıkan, aslen Orenburg'lu bir Don Kazağı olan U.K. Pimenov isimli bir Rus'tur. Pimenov, Emir için oldukça faal bir istihbarat ağı kurmuştur (Amanov, 1960: 29). Eskiden Çarlık Ordusu'nda subay olan Pimenov, Kızıl Ordu tarafından yenilene kadar Denikin'in emrinde çalışmıştır. Denikin yenilince Pimenov Taşkent'e gitmiş ve buradaki asker kaçakları ile birlikte saklanmıştı. Sovyetler Taşkent'te kontrolü sağlayınca buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Pimenov buradan Kurgantepe'ye gitmiş ve kaçakçılık yapmaya başlamıştır. Kaçakçılık yaparken Basmacılarla irtibata geçmiştir. Pimenov'un evi Basmacılar için bir sığınak haline gelmiştir. Ceyhun Nehri'ni geçen Basmacılar Pimenov'un evinde saklanmıştı. Bir süre sonra Pimenov'un evi yerel Basmacı gruplarının toplantılarına da evsahipliği yapmaya başlamıştır. Adı, faaliyetleri ve desteği sayesinde Afganistan'da tanınır hale gelmiştir. Bunun üzerine Emir onu da Afganistan'da yapılan toplantıya davet etmiştir. Burada Emir'le tanışan Pimenov'a yapılacak operasyonlar için istihbarat toplama görevi verilmiştir (Amanov, 1960: 29-30).

Pimenov, Karam Halil idaresinde 150 kişilik bir istihbarat ağı kurmuştur. Bu istihbarat ağı güneydoğu Tacikistan'a dağılmış, Sovyet askeri ve siyasi yapısı ve yerel nüfusun tutumu hakkında istihbarat toplamıştır. Bu bilgiler öncelikle Emir'e ulaştırılmıştır. O da Basmacılar bu bilgilerin gerekli gördüğü kısımlarını vermiştir (Amanov, 1960: 30). Toplanan bu bilgiye göre Emir geniş çaplı bir saldırı için harekete geçilmesi emrini vermiştir (Irkaev, 1971: 616). Tüm şartlar Basmacıların lehine geliyormuş gibi gözükse de taktik durumun ve üstünlüğün Sovyetlere geçmesine sebep olan birkaç kritik faktör göz ardı edilmiştir. Bunlardan ilki Emanullah Han'ın devrilmesi sebebiyle Afganistan'ın içine düştüğü iç karışıklıklardır. Emanullah Han'ın yerine geçen Habibullah, sınırlı olan destek tabanını genişletmek adına Basmacılarla müsamaha göstermiş ve destek olmuştur (Ritter, 1990: 560). Ancak bu durum Sovyet yönetimi ve istihbarat örgütlerinin dikkatinden kaçmamıştır. Bu yüzden Basmacıların yeniden toparlanmaya başladığından Sovyetlerin haberi olmuştur.

Afganistan'daki karışıklığı kışkırtmak ve Habibullah'ın sınırlı desteğini azaltmak için OGPU, Emanullah Han'la irtibata geçmiştir. Ona vaat edilen şey ise yeniden tahta çıkmasına yardımcı olmaktır. Karşılığında ise Afganistan dış politikasının önceliğinin Orta Asya değil güneydeki İngiliz Hindistan'ı ve bu topraklarda yaşayan Peştunlar olmasının sağlanmasıdır. Emanullah Han'la bu görüşmeler yapılırken Sovyetler, Basmacıları yok etmek için Afganistan'a askeri müdahale seçeneğini de masaya yatırmıştır (Irkaev, 1971: 616). Bu amaçla Sovyet sınır birliklerindeki hazırlıklar tamamlanmış, sınır muhafızları ve OGPU ajanları sınır boyunca Basmacıları izlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda sınırdan büyük bir kafiye ile geçmek imkânsız hale gelmiştir.

BASMACILAR AFGANİSTAN'DA: BASMACI LİDERLERİ İBRAHİM BEK LAKAYLI VE FUZAYL MAHSUM

Hazırlanan saldırı planı kapsamında Afganistan'dan Sovyet Orta Asyası'na geçen ilk Basmacı lideri Türkmen beyi olan Korbaşı Utan Bek'tir. Utan Bek maiyetindeki 50 adamı ile Kulyab'ın güneybatısından Ceyhun Nehri'ni geçmeye çalışmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere Basmacıların her hareketi Afganistan'daki Sovyet casusları tarafından takip edilmekte ve merkezlerine bildirilmektedir. Bunun sonucunda Sovyet sınır muhafızları tarafından beklenen ve pusuya düşürülen Utan Bek ve grubu ağır kayıp vermiştir. Pusudan kurtulan birkaç kişi Afganistan'a geri dönmüştür. Bir diğer Basmacı lideri olan Kerim Berdayi ve 100 kişilik grubu da benzer bir duruma düşmüştür (Poluakov ve Chugunov, 1976: 138-139). OGPU tarafından sağlanan istihbarat sayesinde hazırlıklı olan sınır muhafızları, Sovyet topraklarına Basmacı sızmalarını önlemiş ve Orta Asya'nın istikrarsızlaşmasını engellemiştir. Sınır muhafızlarının hazırlıklı olması sınıra yakın kasabaların isyana katılmasını engellemiştir. Yine de Basmacı saldırıları, verilen tüm kayıplara rağmen, Mart ve Nisan ayı boyunca sınır bölgesinde devam etmiştir.

Bir sonraki büyük saldırı girişiminin müsebbibi ise, önemli Basmacı liderlerinden birisi olan Fuzayl Mahsum'dur. Habibullah'la olan şahsi dostluğu sayesinde İngiliz silahları da temin eden Mahsum Sovyet tarafına geçmek için hazırlanmaya başlamıştır. Hazırlıkları sürerken Afgan Özbeği olan Hovend Gül yanındaki on adamı ile birlikte Mahsum'a katılmıştır. Afganistan'daki yazılı basın sayesinde asker toplamaya çalışmış, bu amaçla Sovyet karşıtı propaganda broşürleri dahi bastırmışlardır (Ritter, 1990: 561). Pimenov tarafından sağlanan istihbarata ek olarak (Mahsum'un Pimenov'un yakın irtibatı vardır), Mahsum kendi istihbarat ağını da kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla Garm bölgesine Povanu ve Rakham adında iki Afgan'ı ajan olarak görevlendirmiştir. Ajanları, kendisine Garm bölgesine yapılacak olası bir harekâtın yerel halktan büyük destek göreceği yönünde bilgi vermiştir (Irkaev, 1971: 617). Bu olumlu haberler Basmacıların moralini yükseltmiştir. Bunun üzerine Mahsum en güvendiği üç adamını; İmam Muhammed Şerif, eski bir Buhara ordusu subayı olan Rudşah Mirahmet ve Zakir Rahim Bek'i, Sovyet topraklarına öncü olarak göndermiştir. Bu isim gezdikleri köyler ve kasabalarda Fuzayl Mahsum'un mesajını okumuş ve Mahsum geldiğinde ona destek vermelerini istemişlerdir (Ritter, 1990: 562).

Sınırın Sovyet tarafında bunlar yaşanırken, 12 Nisan'da Fuzayl Mahsum sessizce Ceyhun Nehri'ni geçmiş ve Tokmak kasabasına inmiştir. 15 kişilik grubu Vahş Nehri havzasında yer alan Zafer ve Kevran kasabalarındaki Sovyet karşıtları ile irtibata geçmek için harekete geçmiştir. Mahsum ayrıca civar kasabalara da haberciler göndermiştir. Garm'a doğru ilerleme planı kapsamında yol üzerindeki kasabalara geldiği, kendisini İbrahim Bek'in İslam Ordusu'nun takip edeceği haberi ulaştırılmıştır. Fuzayl ayrıca, İbrahim Bek kuvvetlerinin Vahş Nehri vadisinde beş kasabayı çoktan kurtardığını iddia etmiştir (Irkaev, 1971: 617-618). Bu söylenenlere yerel halk koşulsuz inanmıştır. Mahsum, 13 Nisan'da takviye gelen 50 adamla Kala-i Hum kasabasını almıştır. Bu kasabada dört gün boyunca tüm Sovyet yanlılarını tutuklatmış ve idam ettirmiştir. İdam edilenler arasında Kala-i Hum bölgesindeki Kolektifleştirme çabalarının mimarı, Komsomol üyesi ve yerel Komünist Parti temsilcisi İşanov da vardır (Amanov, 1960: 27). Fuzayl bulunduğu bölgede halkı heyecanını canlı tutmak için adamları ile birlikte toplantılar düzenlemiştir. Bu faaliyetler sonucunda Vahş Nehri bölgesinden de gruba katılacak gönüllüler bulmayı başarmıştır. Bu çabaları sonucunda başlangıçta 15 kişi olan grup 10 katından fazla büyümüş ve kısa sürede 200 kişiden fazla bir mevcuda ulaşmıştır. Gruba katılanlar arasında Laik, Murat, Zarif, Sadridin, Abdullabek gibi eski Basmacılar da vardır (Poluakov ve Chugunov, 1976: 142).

Mahsum sınırı geçmeden önce Sovyet tarafında ortam görece sakinidir. Fuzayl Mahsum'un kendisine merkez olarak seçtiği Garm bölgesindeki OGPU merkezinde Sakovitch adında bir kıdemli ajan ile Yurçenko ve Baskunov adında iki özel ajan bulunmaktadır. Bunlara ek olarak 15 tane de saha ajanı vardır. Bu ajanlar Siyasi Komiser A.I. Kravçuk, F.G. Yevgraşkin ve F.F. Gutov yönetimindeki Bölgesel Komünist Komite tarafından desteklenmektedir. Mahsum'un sınırı geçtiği sırada Garm Bölgesel Yönetimi toprağın işlenmesinde yerel halka destek olmaya çalışmaktadır. Tüm Cırgatal Vadisi, batıdaki Tacikabat'tan başlayarak Surhap Nehri'ne kadar 40 km. boyunca uzanmaktadır. Bölgedeki bazı kabileler hala Buhara Emiri'ne sadıktır. Emiri bağlılıkları sebebiyle Cırgatal Bekleri arasında Sovyet karşıtlığı tüm gücüyle devam etmektedir. Bu bölgede Garm Bölgesel Yönetimi kolektifleştirme konusundaki ciddiyetini göstermek için faaliyetlerine devam etmiştir. Bu da Sovyet karşıtlığını daha da arttırmıştır (Ritter, 1990: 563). Garm bölgesel yönetimi Cırgatal'la meşgulken Kale-i Hum bölgesinde başka bir huzursuzluk baş göstermiştir. Kale-i Hum'daki karışıklığın sebebi bölgedeki etkili Bekler'den birinin bir milis tarafından öldürülmesidir (Amanov, 1960: 14). Garm Bölgesel Yönetimi, Komiser Yevgraşkin'i ve 12 milisi Kale-i Hum'daki olayı soruşturmaları için görevlendirmiştir. Bu bölgedeki aşiret reislerinin sadakatini sağlayan Yevgraşkin, bölgenin savunmasını da güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Kale-i Hum etrafında yoğunlaştırmıştır. Keza Kale-i Hum yakınlarındaki Kale-i Hüseyin de önemli bir noktadır. Basmacılar, Tavildara Geçidi'nden geçerek Sovyet topraklarına geçmiştir. (1990'lı yıllarda Özbekistan İslami Hareketi milisleri de Afganistan'dan Tacikistan'a geçerken aynı yolları kullanmıştır.)

Stratejik konumu sayesinde Kale-i Hüseyin'i kontrol eden taraf çok cüz'î bir güçle bu bölgeyi tutup kendisinden daha büyük güçleri durdurabilmekte, Tavildara yolunu kapatabilmektedir. Yevgraşkin, Kale-i Hüseyin'deki savunmayı güçlendirdikten sonra Kale-i Hum'a ilerlemiştir. Ayrılmadan önce de Sovyetler 20-30 arabalık bir konvoy oluşturmuş ve Sovyet yanlıları güvenliklerini sağlamak için onları Garm'a göndermiştir. Ancak Basmacıların yakınlarda olduğu ve Gashion kasabasını ele geçirdiklerini öğrenmiş ve Sufi kasabasına çekilmiştir (Ritter, 1990: 564). Sufi kasabasında Garm'dan destek olarak gönderilen OGPU ajanı Yurçenko ve 23 kişilik birliği ile karşılaşmıştır. Çünkü Garm bölgesel yönetimi, Basmacıların ana saldırısının hala Tavildara istikametine doğru olacağını öngörmektedir. Bu grup daha sonra Duşanbe'den gönderilen süvarilerle takviye edilmiştir (Ritter, 1990: 564).

Fuzayl Mahsum, Kale-i Hum'da kuvvet toplamış ve Sovyet izlerini silmeye çalışmıştır. Bu esnada başka bir tanınmış Basmacı lideri Sovyet topraklarına girmiştir. Fergana Basmacıları'nın eski lideri Kurşirmet 15 Nisan'da sınırı geçmiş ve Vanç kasabasını işgal etmiştir. Asıl amacı Darvaz ve Karategin Dağlarını geçip Fergana Vadisi'ne ulaşmaktır. Küçük grubuna yerel halktan asker ve malzeme temin etmeye çalışmıştır. Ama bunda pek de başarılı olamamıştır. Ertesi gün 79. Süvari Alayı'nın Pamir müfrezesi Kurşirmet'e saldırmış ve kasabayı geri almıştır. Ağır kayıp veren Kurşirmet 16 Nisan'da Afganistan'a geri çekilmiştir (Poluakov ve Chugunov, 1976: 141). Bu yenilgi üzerine aynı gün Mahsum, Kale-i Hum'dan ayrılmış ve Garm'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Öncüleri Tavildara yakınındaki Sovyet savunması ile karşılaşmıştır. Fakat çatışmaya girmekten kaçınan Mahsum, güçlerini Gashion Geçidi'ne yöneltmiştir. Bu hareketi Garm'daki Sovyet komuta kademesinin kafasını karıştırmıştır çünkü Mahsum'un asıl amacı hakkında hiçbir fikirleri yoktur. Garm'daki Sovyet yetkilileri telgraf aracılığıyla Duşanbe'ye durumu bildirmiş ve takviye kuvvet talebinde bulunmuştur. Duşanbe Sovyeti talebi olumlu karşılamıştır ancak sadece bir nakliye uçağı tahsis etmiştir. Ancak bölgede uçakların tek inebileceği alan olan Garm Havaalanı oldukça iptidaidir. A.I. Kravçuk, Sakoviç ve beraberindeki sekiz adamla havaalanına gitmiş, iniş pistini belirgin hale getirmek için yere beyaz taşlarla büyük bir "T" harfi çizmiş ve gelecek uçağı beklemeye başlamışlardır. Uçak pist inmeyi başarmış; 30 tüfek ve 1.000 mermiden oluşan yükünü boşaltmış sonra da hemen geri kalkmıştır. Birkaç saat sonra Duşanbe'den gönderilen F.A. Mokritskii ile geri dönmüştür (Irkaev, 1971: 628-629). Tüm bunlar yaşanırken Garm'da ise kargaşa hâkimdir. 15 Nisan'da Mahsum hala Kale-i Hum'dadır ve tehdidi hala kontrol edebilecek bir haldedir. Bu esnada bölgesel yönetim 18 tanınmış Komünist'in olduğu bir gönüllü müfrezesi kurmuş ve başına da F. F. Gutov'u getirmiştir (Poluakov ve Chugunov, 1976: 142). 18 Nisan'da Duşanbe'deki silah deposundan getirilen modern silahlar bu gruba tahsis edilmiştir. Ancak 16 Nisan'da Fuzayl Mahsum'dan alınan haberler aniden kesilmiştir. Bunun üzerine Gutov'un müfrezesi ihtiyatta bekletilmiştir. 20 Nisan'da bekleyiş sona ermiş ve Mahsum, Darvaz Dağları'ndan geçerek Cırgatal Vadisi'ne ulaşmış ve kendi köyü olan Kale-i Liyabab'a girmiştir. Kasabada arkadaşları ve ailesi tarafından karşılanmıştır. Kasabasında Celal, Hüdanazar ve kardeşi Sedat Mahsum gibi Sovyet karşıtı isimler kendisine katılmıştır. Mahsum, gelişini yerel halka duyurmaları için Celal ve Hüdanazar'ı Cırgatal Vadisi'ndeki kasabalara göndermiştir. Kardeşini kendi kasabasında artçı olarak bırakan Mahsum, buradan Tacikabat'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Tacikabat'ta Mahsum İngiliz üniforması giyen ve İngiliz silahları taşıyan 10 kişilik korumalarını halka göstermiş ve İngiltere'nin kendilerini desteklediği propagandasına devam etmiştir (Amanov, 1960: 18-19).

Bunun sonucunda Fuzayl'in grubuna katılım sekizyüz kişiye kadar çıkmıştır. Ancak hem bu katılımlar hem de Basmacıların propagandaları Sovyet yönetimini endişelendirmeye başlamıştır. 20 Nisan'da Gutov'un ihtiyatta bekleyen müfrezesi acil olarak Tacikabat'a, Mahsum'un üzerine gönderilmiştir. 21 Nisan sabahı Garm'ın 35 km. doğusunda kalan Nimici kasabasında Gutov, Basmacılarla karşılaşmıştır. Gutov, hızla kasabaya çekilmiş ve savunmaya geçmiştir. Planı, durum daha da kötüleşecek olursa yakındaki tepelere doğru çekilmektir. Ancak Mahsum'un ajanları Sovyet güçleri hakkındaki bilgileri çoktan kendisine ulaştırmıştır. Bunun üzerine Mahsum hızla harekete geçmiş, elindeki gücü Korbaşı Celal ve Mehmednazar'ın idaresine vermiştir. Celal komutasındaki 300 kişilik birlik Surhab Nehri'ni takip ederek ilerlemiş ve Nimici kasabası yakınlarında mevzilenmiş ve Gutov'un Sovyet güçleri ile olan bağlantısını kesmiştir. Mehmednazar ise 400 kişilik gücü ile dağlık araziye aşacak ve ana saldırıyı yapacaktır. Gutov, kuşatıldığının farkına varmış ve Garm'a bir haberci göndermiştir. Haberci, Mahsum'un adamlarının elinden kaçmayı başarmıştır ama Garm'a gecikmeli olarak ulaşmıştır. Gutov'un güçleri Basmacıları iki saat kadar tutmayı başarmış, ev ev kasabayı savunmuştur. Ancak cephanelerinin bitmesi üzerine bozguna uğramışlardır (Amanov, 1960: 20-21).

BASMACILAR VE KIZIL ORDU GÜÇLERİ KARŞI KARŞIYA: GARM ÇATIŞMASI

Duşanbe'deki Sovyet yönetimi isyanın yayılmaması için, özellikle de Kale-i Hum ve Vahş Nehri havzasında ekonomik ve siyasi şartlarının iyileştirilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Buna ek olarak askeri tedbirler de artırılmış, Dubenko, 79. Süvari Alayı'nın Pamir müfrezesinin bu iki bölgeyi işgal etmesi, yerel halkın askeri, siyasi ideolojik olarak yeniden indoktrinasyonu ile görevlendirmiştir (Irkaev, 1971: 623). Tüm bu çabalara rağmen Garm'daki savunma faaliyetlerinin koordinasyonu Basmacı tehdidi ortadan kalkana kadar

sağlanamamıştır. Yine de Kulyab ve Kurgantepe'deki düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda kritik noktalarda mevcudu 10-15 arasında değişen milisten oluşan devriyeler oluşturulmuştur. Bu devriyeler buldukları yerlerdeki bina ve tesisleri koruyacak, kasabaları birbirine bağlayan yollarda ve Kızıl-su Nehri'nde devriye atacaktır (Kızıl-su Nehri uzunca bir süre Basmacılar'ın geçiş güzergâhı olmuştur) (Ritter, 1990: 567).

Duşanbe'nin planı, Kolektifleştirme planından etkilenen bölgelerdeki yerel halkın parti bünyesinde örgütlenmesi ve indoktrineasyonudur. Basmacıları Afganistan'a geri sürmek için yerel halktan oluşturulan milislerle Kızıl Ordu birlikleri bir arada kullanılacaktır. Bu sayede Basmacıların halk desteğini almalarının önü alınacaktır. Ancak tüm bunların olabilmesi için Garm'ın geri alınması gereklidir. Bu yüzden Dubenko, 7. Süvari Tümeni'nden aldığı 75 askerle bir birlik oluşturmuş ve başına da O. Şapırov'u getirmiştir. Birliğin görevi Garm'ı Basmacılardan geri almaktır. Hazırlıklarını tamamlayan birlik, bu amaçla 22 Nisan öğleden sonra yola çıkmıştır. Garm'a da destek güçlerinin yolda olduğu bilgisi verilmiştir (Irkaev, 1971: 630).

Desteğin yola çıkmasına rağmen, Garm'daki durum da kötüye gitmiştir. Gutov'un yenildiği haberi Bölgesel Yönetime ulaştığı zaman bir panik havası ortaya çıkmıştır. 21 Nisan'da şehirdeki parti yetkilileri acil olarak bir araya gelmiş ve F.A. Mokritskii'yi savunma güçlerinin başına geçirmiştir (Irkaev, 1971: 629). 22 Nisan sabahı Mokritskii, 45 kişilik bir birlikle Tacikabat'a doğru yola çıkmıştır. Planı destek gelene kadar Basmacıları oyalamaktır. Garm'ın savunması ise Sakoviç ve Kravçuk'a bırakılmıştır. Nimici kasabasının dışında Mokritskii, Celal'in öncüleri ile karşılaşmıştır. Burada birkaç saat kadar süren bir çatışma yaşanmıştır. Ancak daha sonra Sovyet güçleri geri çekilmiştir (Ritter, 1990: 568).

Basmacılar'ın Nimici'deki başarısı Fuzayl Mahsum'un bölgedeki gücünü arttırmıştır. Gutov'un yenilgi haberinin kendisine ulaşması üzerine, İbrahim Bek de henüz güçlerinin hazır olmamasına rağmen sınırı geçmeye ve saldırıya katılmayı kabul etmiştir. OGPU ajanları ve Sovyet sınır muhafızları saldırı hazırlığından haberdar olduklarından hazırlıklarını yapmış ve elde ettikleri bilgiyi de Duşanbe'deki 7. Süvari Tümeni karargâhına ulaştırmıştır. Tümen komutanı T.T. Şapkin, Aivadz bölgesi havalisinde bulunan 81. Süvari Alayı'na gerekli tedbirleri almaları emrini vermiştir. Ateş desteği için de bir sahra topçu bataryası göndermiştir. Basmacıların sınırı geçeceği nokta konusunda detaylı bilgisi olan Sovyet güçleri araziye hâkim noktalara yerleşmiştir. İbrahim Bek sayıları birkaç yüzü bulan adamları ile Ceyhun'u geçtiği sırada yayılım ateşle karşılaşmıştır. Pusuya düşürülen Basmacılar oldukça ağır kayıp vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Amanov, 1960: 20-21). 20-22 Nisan tarihleri arasında 100-150 kişilik gruplarla Basmacılar iki gruba daha sınırı geçmiş ve hızlıca iç bölgelere ilerlemişlerdir. Mahsum'a destek için gönderilen bu gruplar da Sovyet sınır muhafızlarıncaya karşılanmış ve yenilgiye uğratılmıştır. Bu gruplardan biri Tavildara'ya kadar ilerleyebilmiştir. Ancak onlar da 30 Nisan'da bölgedeki Sovyet güçleri tarafından geri püskürtülmüştür (Ritter, 1990: 569). Bu takviyeler Mahsum'un güçleri ile birleşmemiştir ancak Garm savunması için ayrılan Sovyet güçlerinin bölünmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Basmacılar'ın bölgede kalış süresi uzamıştır.

Mokritskii'nin müfrezesinin Nimici'nin batısına doğru çekilmesi sonucunda Garm yolu Fuzayl Mahsum'un güçlerine açılmıştır. Garm'daki Sovyet güçlerinin komutanı A.I. Kravçuk ve birliği Basmacıları beklemeye başlamıştır. Kravçuk şehri elde tutmanın tek yolunun havaalanını elde tutmak olduğunu görmüştür. Havaalanının elde tutulması, takviyelerin ulaşabilmesinin tek ve en hızlı yoludur. Bu yüzden Kravçuk şehri terk etmiş ve Bedah kasabası yakınlarındaki tepelere çekilmiştir. Bedah, havaalanı ile Garm arasındaki hâkim bir tepe üzerindedir. Kravçuk, Garm'daki Komünistleri ve ailelerini de tahliye etmiştir. Çünkü Basmacılar'ın eline düşmeleri halinde akıbetlerinin ne olacağı gayet iyi bilinmektedir. Sayıları 200 kadar olan bu gruba dağlık alanda saklanmaları ve tahliye edilmeyi beklemeleri söylenmiştir. Garm'ı tahliye etmeden önce Duşanbe ile son bir telgraf haberleşmesi gerçekleşmiştir. General Dubenko, Kravçuk'a bir filonun Duşanbe havaalanında hazır beklediğini ve kısa sürede takviye birlikler ve cephe ile havalanacağını bildirmiştir. Kravçuk ise makinalı tüfeklere acilen ihtiyaç olduğu bilgisini vermiştir. Fuzayl Garm'a üç kilometre mesafedeyken tahliye tamamlanmıştır (Ritter, 1990: 570). Ancak Mahsum Garm'a girmektense şehrin doğu kısmındaki tepelerin eteklerinde beklemeyi tercih etmiştir. Mahsum burada 12 saat kadar gönderdiği öncülerinin dönmesini beklemiş, bu durumun bir tuzak olmadığına kani olduktan sonra ilerlemeye başlamıştır. Garm'a giren Basmacılar ilk iş olarak da şehirdeki Komünistler ve Sovyet yanlılarını aramaya başlamıştır. Kravçuk, Komünistlerin tahliyesi konusundaki öngörüsünde haklı çıkmış, 200'den fazla Komünist bu sayede kurtulmuştur (Ritter, 1990: 569).

Basmacılar şehre girdikten sonra, Bedah'taki mevzilere bir dizi saldırı düzenlemiştir. Havaalanının öneminin farkında olan Mahsum, Pimenov'u yanına verdiği 50 Basmacı ile birlikte tepelere göndermiştir. Birkaç saat süren çatışmayı takiben Pimenov, Kravçuk'un savunmasını hırpalamış ve Sovyetlerden 5 kişiyi öldürmüştür. Bu esnada General Dubenko'nun takviye kuvvetleri yetişmiş ve dünya savaş tarihinin ilk geniş kapsamlı hava indirme harekâtı sonucunda Kravçuk'un birlikleri takviye edilmiştir (Laphincki, 1979: 352-354).

Duşanbe'den sabah 06:00'da havalanan 5 uçak Garm'a takviye güçleri taşımıştır. İlk iki uçakta 7. Süvari Tümeni komutanı T.T. Şapkin ve onun savaş komiseri A.T. Fedin ile iki subay ve dört makinalı tüfek vardır. Diğer üç uçakta ise Kızıl Ordu askerleri ve cephane bulunmaktadır (Irkaev, 1971: 631). Şapkin, inişten sonra hızlı bir şekilde güçlerini toplamış hızla üç kilometre ilerideki Bedah'a intikal etmiştir. Şapkin, çatışma bölgesine ulaştığında ilk iş olarak Kravçuk'un savunmasını iki makinalı tüfekle güçlendirmiştir. Fadin, kalan iki makinalı tüfeği alarak 10 askerle beraber Basmacıların üzerine yürümüştür. Fadin, ilerleyişi sonunda Bedah'a saldırmaya hazırlanan 20 kadar Basmacı ile karşılaşmıştır. Karşılaşma her iki taraf için de sürpriz olmuştur. Sonucu belirleyen ise eğitim ve disiplin olmuştur. Daha iyi eğitilmiş olan Kızıl Ordu birlikleri hızlı tepki vermiş ve Basmacıları bastırmıştır. Ateş altında kalan Basmacılar mevzi almaya çalışırken kaosu içine düşmüştür. Çatışma Pimenov'un dikkatini çekmiştir. Pimenov yanındaki 30 adamı ile Fadin'e saldırmıştır. Ancak tepelerde mevzilenmiş olan Şapkin, Pimenov'un gerisini ateş altına almış ve saldırının durmasını sağlamıştır. Ateş altında kalan Basmacıardan 25'i ölmüştür. Pimenov dâhil, altı kişi esir alınmıştır (Ritter, 1990: 571).

Pimenov'un gücü yenildikten sonra, üstünlük Sovyetlere geçmiştir. Şapkin, elindeki makinalı tüfekleri Garm'ın etrafındaki tepelere yerleştirmiştir. Makinalı tüfekler buldukları pozisyonlardan aşağıdaki bölgelerdeki Basmacıları yoğun ateş altına almıştır. Değişen durum ve artan zayıflık, Mahsum'un gücündeki disiplinin ve komuta kontrol hiyerarşisinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Herhangi bir askeri eğitimi olmayan Basmacı grupları dağılmaya başlamıştır. Çünkü askeri gücünün önemli bir kısmını hayatı boyunca silah tabii tutmamış çiftçiler oluşturmuştur. Mahsum, 100 kadar Basmacı ile birlikte Surhab Nehri boyunca ilerleyerek Kale-i Liyabab'a doğru çekilmeye başlamıştır. Gücün kalan kısmı araziye dağılmış ve Afgan sınırını geçmeye çalışmıştır. Ancak büyük kısmı öldürülmüş veya esir alınmıştır (Irkaev, 1971: 631-632).

Sovyetler, Garm'a takviye göndermeye devam etmiştir. 23 Nisan'da Kızıl Ordu uçakları tüm gün boyunca Duşanbe'den asker ve malzeme taşımaya devam etmiştir. Bu takviyeler küçük birliklere bölünmüş, takip ve tıkama görevlerine gönderilmiştir. 23 Nisan öğleden sonra Garm'daki Sovyet güçleri pozisyonlarını takviye etmiştir. 24 Nisan sabahı takip harekâtı sabahın erken saatlerinden itibaren başlamıştır. Tavildara'dan gelen Yevgraşkin'in de bu güçlere katılması ile harekât hızlanmıştır. Sovyet güçleri Surhab Nehri'nin iki yakasında Basmacıları takip etmiştir. Burada öncelikli hedef ise Kale-i Liyabab olmuştur (Amanov, 1960: 21).

Sovyet güçleri Kale-i Liyabab'ta Basmacılarla karşılaşmıştır çünkü Fuzayl Mahsum burada Sovyetleri beklemiştir. Ancak güçleri yenilmiştir. Kuvvetlerinden sağ kalanları iki grup halinde geri çekilmiştir. Bu gruplardan biri Korbaşı Celal komutasında Cigatal Vadisi'ne doğru çekilmiştir. Amacı yerel halk arasında saklanmaktır. Daha kalabalık olan Mahsum'un grubu ise Darvaz Dağları'na doğru geri çekilmiştir. Burada Sovyet karşıtı yerel halk arasında iki gün kadar saklanmıştır. Ancak uçakları da kullanan Sovyet güçleri Basmacıların yerini tespit etmiş ve üzerlerine asker göndermiştir. Mahsum'un Basmacıları 50 kayıp vermiş ve tüm atlarını kaybetmiştir. Ağır yaralanan Mahsum bir kaç sadık adamı ile dağlık alana çekilmiş ve altı gün kadar Sovyetlerden saklanmayı başarmıştır. 4.670 metre yüksekliğindeki Ledyonai dağındaki Lisar-Fab Geçidi'nden geçerek (Vişkar kasabası yakınındaki) Afganistan'a ulaşmıştır. Mahsum hayatının geri kalan kısmında Kabil'de han işletmiştir (Irkaev, 1971: 630). Cigatal Vadisi'nde ise Yevgraşkin komutasındaki Sovyet güçleri Celal ve adamlarını yakalamıştır. Bunun sonucunda Orta Asya, Tacikistan'daki Basmacı faaliyetleri sonlanmıştır. Böylece küçük bir grupla başlayıp yerel katılımı büyüyen yeniden isyan girişimi sonlanmıştır (Amanov, 1960: 27).

SONUÇ

1929 yılındaki Basmacı faaliyetlerinin Sovyetlere maliyeti oldukça fazla olmuştur. Kızıl Ordu'nun resmi kaybı 19, milis kayıpları ise 29'dur. Yaralı sayısı ise yüzlerle ifade edilmektedir. 100 kadar Komünist ve Sovyet sempatisi olan Basmacılarla tutuklanmış, sonra da infaz edilmiştir. Ancak Basmacıların kayıpları yüzler ve binlerle ifade edilmektedir. İptidai silahlar ve yöntemlerle kendilerinden daha modern bir yapıyı yenemeyecekleri görülmüştür.

Basmacı İsyanı sebebiyle Sovyet idaresindeki bölgede ciddi bir tahribat olmuştur. Bu da zamanla halk desteğini kaybetmelerine sebep olmuştur. Ancak Sovyet sistemini altyapısı da tahrip olmuştur. Örneğin 1929'daki bu faaliyet sırasında İbrahim Bek ve Fuzayl Mahsum vd. Basmacı güçleri Kale-i Hum-Garm arasındaki 200 km. mesafede yer alan tüm kolhozları ve Sovyet kamu kurumlarını tahrip etmiştir. Bunun sonucunda Sovyet ekonomik sistemi zarar görmüş, bölgenin yeniden imarı için milyonlarca ruble gerekmiştir. Tabii ki bu da bölge halkından toplanmıştır. Sovyetler bu duruma sebep olan ve Basmacılarla iş birliği yaptıklarını iddia ettikleri yerel halktan seçilen önemli isimleri, gözdağı vermek için cezalandırmıştır.

İbrahim Bek ve Fuzayl Mahsum'un yenilmesi Basmacı hareketi için ciddi bir kayıp olmuştur. Fuzayl Mahsum'un kardeşi Sedat ve Korbaşı Yusuf yakalanmalarından bir hafta sonra halka açık bir yerde kurşuna dizilmiştir. Ancak bu durum, İbrahim Bek'in İslam Ordusu henüz Sovyet güçleri ile çatışmaya girmediği için Basmacı İsyanı'nın sonlandırılmasında tek başına belirleyici bir unsur olmamıştır. Sovyetler açısından rahatsız

edici nokta, Rus karşıtlığının oldukça yoğun olduğu Afganistan'da ve kuzey kesiminde Sovyet karşıtlığının hızla yayıldığı gelen istihbarat raporlarında teyit edilmesidir. Bu durum 50 yıl sonra Afganistan'ı işgal ettikleri zaman karşılıklarına çıkan en önemli sorunlardan birisi olacaktır.

Ancak yine de Sovyetler, Orta Asya'nın kontrolünü ele geçirmek için ilk adımı atmıştır. Ama 1929 yılı Mayıs ayındaki durum Sovyetler açısından pek de iyi değildir. Basmacı İsyanı'nın bastırılmasından önce acilen çözülmesi gereken bir dizi sorun daha vardır. İbrahim Bek ve Fuzayl Mahsum'un gücü kırılmış olsa da olaya Sovyetler açısından bakıldığında, Kızıl Ordu'nun hareket tarzı, taktik ve organizasyon yapısında sorunlar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla kendi iç yapısında reorganizasyona giden Sovyetler, SAVO komutanı General Dubenko'ya bir modernizasyon programı hazırlatmıştır. Bu program kapsamında OGPU eski Buhara ordusu subayları ve devlet görevlilerini, mollalar ve Bek'leri toplamış ve ayaklanma ile irtibatı olan herkesi cezalandırmıştır.

Sonuç olarak bu faaliyetler sonucunda güçlenen Sovyet yönetimi Basmacı İsyanı'nın bastırılmasını sağlamıştır. Orta Asya'daki yerel halka ulaşmaya çalışan İbrahim Bek, 1923 yılındaki coşku ve ilgiyi tekrar bulamamıştır. Bunda Basmacıların birbirleri ile sonu gelmez mücadeleleri de etkili olmuştur. Birleşik ve güçlü bir görüntü veremeyen Basmacılar, yerel halk açısından sorunun kaynağı olmuştur. Sovyetler, Afganistan'daki Basmacı mevcudiyetini ortadan kaldırmak için 1926 yılında Orta Tugay Adası sınır anlaşmazlığında Afganistan'a taviz vermiştir. Ancak bunun sorunu çözmediğini görünce 1929 Mayıs'ında Afganistan'ın kuzeyini işgal etme yoluna gitmiştir. Bu işgal Basmacıların imkânlarını ve gücünü azaltmıştır. Ancak elli yıl sonra tüm ülkeyi işgal girişimleri Sovyetlerin 1929 tecrübesinden ders çıkarmadıklarını da göstermiştir. İbrahim Bek, daha önce Orta Asya'da Enver Paşa ve diğer Basmacı liderleri ile olduğu gibi, bu sefer de Afganistan'da yeni Afgan Kralı Nadir Şah ile güç mücadelesine girmiştir. Tüm 1930-1931 dönemi, Sovyetlerin de kışkırtması sonucunda bu mücadele ile geçmiştir. Ancak Nadir Han, Sovyetlerin de desteği ile İbrahim Bek'i ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Bunun üzerine Orta Asya'ya geri dönen İbrahim Bek burada yerel halktan destek bulamadığı için kısa sürede yakalanmıştır. Yakalanması ile Orta Asya'da Basmacı İsyanı kesin olarak bitmiştir. Bu tecrübe bir kez daha göstermiştir ki iyi organize olan ve birlik bütünlüğünü koruyan taraf bu tür mücadelelerden galip olarak çıkmaktadır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmada etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Altımoşova, Z. (2017). Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler (1925-1934). *Bilig*, 0(82), 91-116.
- Amanov, R. (1960). *Konets Avantiroi Fuzail Maksom i Agzama*. Dushanbe.
- Andican, A. A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Bademci, A. (2008). *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi, Korbaşılar ve Enver Paşa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bauman, R. F. (1993). *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus, Central Asia and Afghanistan*. Washington: Leavenworth Papers, No. 20, US: Army Center of Military History.
- Briskin, A. (1930). *Strane Tadzhirov*. Leningrad.
- Caroe, O. (1954). *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism*. Londra: Macmillan & Co., LTD.
- Chugunov, A. I. (1972). Bor'ba s Basmachestvom v Srednei Azii. *Istoriia SSR*, 0(2), 1931-1933.
- Çorotegin, T. ve Moldokasimov, K. (2000). *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kısaça Tarihi*. Bişkek: Mektep Yayınları.
- Donuk, A. (1992). Basmacı Hareketi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVA)*, (Cilt 5) İçinde (s. 107-108). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Edgar, A. L. (2004). *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.
- Erickson, J. (1962). *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941*. Londra: Frank Cass.
- Gafurov, B. (1949). *Istoriia Tadzhiikovskogo Naroda*. Moskova.
- Gankovsky, Y. (Ed.) (1982). *Istoriia Afghanistan*. Moskova.
- Gümüş, M. (2015). Türkistan'da Vatan Müdafaacıları: Korbaşılar Hareketi ve Enver Paşa. *Tarih Okulu Dergisi*, 0(24), 649-682.
- Hammond, T. T. (1984). *Red Flag Over Afghanistan; The Communist Coup, The Soviet Invasion, and the Consequences*. Boulder: Westview Press.

- Hayit, B. (1956). *Turkestan im XX. Jahrhundert*. Darmstadt: C. W. Leske Verlag.
- Hayit, B. (1997). "Basmacılar:" *Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hensel, P. G. (2015). *Fighting in The Mountains and Among The People: Imperial Russian and Early Soviet Population-Centric Counterinsurgency, (Unpublished Master Thesis)*. Kansas: School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth.
- Irkaev, M. I. (1971). *Istoriia Grazhdanskoï Voinoi v Tadzhikistane*. Dushanbe.
- Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform, Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Kurban, İ. (1997). Basmacılar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(4), 125-137.
- Kydyralieva, S. (2015). Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916-1924), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Halil Bal), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lapchinski, A. N. (1979). The Organization and Use of Airborne Landing Parties. (Derleyen: A. B. Kadishev). *Problems of Tactics in Soviet Military Works* İçinde (s. 352-354). Moskova.
- Littlepage J. D. ve Bess, D. (1938). *In Search of Soviet Gold*. New York: Harcourt Brace.
- Olcott, M. B. (1981). The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24. *Soviet Studies*, 33(3), 352-369.
- Park, A. G. (1957). *Bolshevism in Turkestan*. New York: Columbia University Press.
- Penati, B. (2007). The Reconquest of East Buhara: The Struggle Against the Basmachi as a Prelude to Sovietization. *Central Asian Survey*, 26(4), 521-538.
- Pipes, R. (1974). *The Formation of Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923*. New York: Atheneum.
- Poluakov, Y. A. ve Chugunov, A. I. (1976). *Konets Basmachestva*. Moskova: Nauka.
- Rakowska-Harmstone, T. (1970). *Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadzhikistan*. Baltimore and Londra: Johns Hopkins Press.
- Ritter, W. S. (1985). The Final Phase in the Liquidation Anti-Soviet Resistance in Tadzhikistan: Ibrahim Bek and the Basmachi, 1924-1931. *Soviet Studies*, 37(4), 484-493.
- Ritter, W. S. (1990). Revolt in The Mountains: Fuzail Maksum and the Occupation of Garm, Spring 1929. *Journal of Contemporary History*, 25(4), 547-580.
- Rywkin, M. (1990). *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia*. New York ve Londra: M. E. Sharpe Inc.
- Shalinsky, A. (1979). *Central Asian Emigres in Afghanistan: Problems of Ethnic and Religious Identity*. New York: The Afghanistan Council of the Asia Society, Occasional Papers 19.
- Shapiro, L. (1955). *Soviet Treaty Series, 1929-1939*. Washington: Georgetown University Press.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Usmanov, K. ve Sadikov, M. (2006). *İstoriya Uzbekistana (1917-1991 gg)*. Taşkent: Şark Yayınları.
- Valenta, J. ve Sheikh, A. (1987). Afghanistan: Leninism With an Islamic Face, *Afghanistan and Soviet Strategies for the Muslim World Conference, (29-30 Eylül 1987)*, MacDill AFB.
- Vasilevski, K. (1930). Fazy Basmacheskogo Dvizheniia v Srednei Azii. *Novy i Vostok*, 0(29), 134.
- Viola, L. (1999). *Peasant Rebels Under Stalin, Collectivization and The Culture of Peasant Resistance*. New York: Oxford University Press.
- Yarimoğlu, E. (2019). *Korbaşı Türkistan Milli İstiklal Hareketi Liderlerinden Şir Muhammed Bek*. İstanbul: Bozkurt Yayınları.
- Yeşilot, O. ve Özdemir, B. (2021). Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi. *Belleten*, 85(302), 279-310.
- Zenkovsky, S. A. (1955). Kulturkampf in Pre-Revolutionary Central Asia. *American Slavic and East European Review*, 14(1), 15-41.